

УДК 82:316.77

ЛІТЕРАТУРНА ТРАДИЦІЯ ТА ЕКСТРА-ЛІТЕРАТУРНА РЕАЛЬНІСТЬ – КОМУНІКАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ПРОДУКУВАННЯ, ІСНУВАННЯ І СПРИЙМАННЯ ТЕКСТІВ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Ольга Біличенко
(Слов'янськ, Україна)

У статті досліджено комунікативний зв'язок тексту художньої літератури, літературної традиції та літературної реальності в просторі сучасного інформаційного суспільства.

Ключові слова: соціальні комунікації, художня література, комунікаційне середовище.

В статье исследована коммуникативная связь текста художественной литературы, литературной традиции и литературной реальности в пространстве современного информационного общества.

Ключевые слова: социальные коммуникации, художественная литература, коммуникационная среда.

In this article we an attempt to study communication between text of literature fiction, literature tradition and literature reality on cultural space in information environment.

Key words: social communication, literature fiction, communication environment.

Постановка проблеми. На початку XXI століття відбувається процес, який свідчить про глибокі зміни культурної, літературної та соціально-комунікаційної реальності. По відношенню до художньої літератури новий постмодерний етап не є становленням спільного, єдиного для всіх “коду”. Література зберігає багатоманітність різних форм і тенденцій, не втрачаючи національної своєрідності традицій і культур, але в той же час включаючись в процес інтеграції і глобалізації.

Відбувається трансформація літератури, створюється особливий тип зв'язку між текстами, їх тлумачення на мета-рівні, тобто інтерпретація інтерпретації. Діада “література – суспільство” парадоксальним чином трансформується в діаду “читання – суспільство”, а вона, в свою чергу, є діадою “писемність – суспільство”.

Необхідно зауважити, що початок третього тисячоліття – це певний етап розвитку людської цивілізації – створення глобального інформаційного суспільства, в умовах якого виникає потреба переглянути відносини текстів з реальністю та традицією, що визначає **актуальність** досліджень в цьому

напрямку. Постмодерністське світосприйняття відкидає опозицію “реальність – текст”. Постмодернізм сприймає весь світ як текст; текст не відбиває реальність, а створює нову, а точніше, багато реальностей, які часто не залежать одна від одної, а реальне і віртуальне зрівнюються.

Реальність і традиція – це не що інше, як соціально-концентрований стан інформації, який виступає засобом організації і відтворення соціально-комунікаційної діяльності людей.

Ми звертаємо нашу увагу на інформаційну та комунікаційну природу дослідження явищ традиції та реальності, що безпосередньо втілюється в поняттях “літературна традиція” та “літературна реальність” і залишається малодослідженим явищем в соціокомунікативістиці і становить досі **невирішену** проблему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно зазначити, що художня література може бути як відображенням, відтворенням дійсності, так і цілком новою реальністю. Літературний твір, по-перше, науковці розглядають як модель дійсності, а по-друге – як небувалу реальність. Тому, представлений у літературному творі художній світ може бути максимально наближеним до видимого, а може максимально відрізнятись від нього – бути фантастичним, містичним, міфічним. Крім того, література передає від однієї людини до іншої певні ідеї, певну інформацію. Тобто, дослідники переконані, що мистецтво має не тільки моделюючий чи творчий, а й семіотичний характер, оскільки служить для передачі інформації.

Дослідниками завжди велика увага приділялась традиціям, які автор свідомо наслідував. Реальність виступала поєднанням життя і творчості письменника з певною соціально-історичною епохою.

Науковці, зокрема Е.С. Маркарян, зазначають, що в культурних традиціях втілюється характерний для суспільного життя механізм акумуляції і передачі суспільно-історичного життєвого досвіду людей, і переконують, що будь-які реальні засоби людської діяльності складаються з двох органічно пов'язаних між собою складових: 1) інформаційної, яка втілюється в досвіді, що акумулюється в традиціях або в індивідуальних стереотипах поведінки; 2) предметної матеріалізації цього досвіду [8, с.152].

Як зазначають дослідники, зокрема В.П.Руднев, знак, текст, культура, семіотична система, семіосфера, з одного боку, та річ, реальність, природна система, природа, матерія, з іншого, – це одні й ті ж самі об'єкти, що розглядаються з протилежних точок зору [10, с.10].

Т.Х. Керімов зауважує, що кожна реальність виступає текстовою за своєю структурою, оскільки сприймається як система відмінностей в смислі постійних послань до чогось іншого [4, с.374].

Свого часу Л.Я. Гінзбург в статті “Література в пошуках реальності” описала основні закони літературного процесу і визначила, що одним з головних стимулів розвитку літератури є пошук засобів найбільш реалістичного зображення дійсності [1]. Людство не знає, за її переконанням, якою є істинна реальність, і навіть не знає, чи посилення вона для людського пізнання, чи існує вона взагалі. Але людина прагне бути впевненою в своїх стосунках з реальністю, і кожна епоха пропонує своє розуміння цього поняття.

Є.В.Сидоров розробив методологію системного комунікативного вивчення тексту і зазначав, що текст – це система речових знаків і знакових

послідовностей, яка втілює поєднану модель комунікативних діяльностей відправника і визначається як вища категорія тексту, що в найбільш загальному вигляді фіксує багатofакторну обумовленість тексту як системи, його інтеграційну якість і динамічний принцип організації [11, с. 38-39].

Це означає, що опозиція текст – реальність, по-перше, розглядається на комунікативній основі, по-друге, задає основні параметри такого розгляду, по-третє, дає можливість виявити в тексті комунікативні за своєю природою характеристики, обумовлені середовищем.

Художня література, за нашим розумінням, виступає інструментом такого пізнання. Письменник знайомить читача не стільки із своїми спостереженнями та міркуваннями, а й з їх результатами, внаслідок чого в художній літературі знаходять відтворення більшості відкриттів, зроблених філософами і вченими. Але відкриття роблять і самі письменники, моделюючи оточуючий світ в своїх текстах. Вони ж активно сприяють упровадженню в свідомість читачів і сучасних уявлень про реальність.

Необхідно зазначити, що в гуманітарних науках специфічним предметом дослідження виступають тексти. З точки зору цього підходу гуманітарне пізнання є вторинним відтворенням дійсності, тобто відтворення дійсності в них опосередковане текстами.

Мета статті – розглянути особливості літературної традиції та екстра-літературної реальності в умовах глобального інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Літературний твір створюється і живе у зв'язку з оточуючим середовищем. По відношенню до літературного твору середовище ділиться на літературну традицію і літературну реальність. Між автором і читачем, з одного боку, і традицією і реальністю – з іншого, існує прямий і зворотній зв'язок: автор і читач – особи, на які впливає матеріальне і духовне середовище і які в свою чергу впливають на них. Між твором і реальністю, як і між твором і традицією, існують відносини, які встановлюються автором і читачем.

В системі “література”, за переконанням Ю.М. Лотмана, стосунки “автор – текст” і “текст – читач” мають спільний ланцюг – “текст”, тому їх стосунки – стосунки кореляції [7, с.45]. Кореляція – вид взаємозв'язку, під час якого, на відміну від функціональної залежності, залежність однієї з ознак від інших ускладнюється рядом випадкових факторів. Ця залежність має вірогідний характер і проявляється у вигляді тенденцій. В акті художньої комунікації Ю.М. Лотман віднайшов прямий зв'язок, що йде від автора через твір до читача. Наявністю кореляції в цьому випадку обумовлена залежність читацького сприймання (відносини “текст – читач”) від авторської інтенції (відносини “автор – текст”). Тому говорити, що сприймання художнього тексту – це завжди боротьба між читачем і автором, значить суттєво спростити ситуацію.

Опосередкованими ланцюгами в особливій формі входять сюди і відносини “автор – реальність”, “реальність – читач”, “автор – традиція”, “традиція – читач”, чому сприяє і письмовий характер літератури.

Порядок елементів в системі “література” визначається процесом створення і функціонування твору: автор продукує твір, яким захоплюється читач, що його сприймає. При цьому елементи “традиція” і “реальність” характеризують умови, за яких текст може стати художнім твором, але може і не стати. Головна роль тут належить читачу.

Середовище існування тексту складає, по-перше, акт комунікативної діяльності людини – як перший рівень середовища, або мікро-середовище. Воно може бути описане в термінах моделі комунікативного акту, центром якої і є текст. По-друге, зовнішнє середовище, в якому здійснюється комунікативний акт, – як другий рівень середовища, або мікро-середовище (культура, природа, соціальна сфера, від якої, за переконанням Ю.М. Лотмана, людина невіддільна [7, с.46].

В соціокомунікативістичній традиції розглядається як звичаї, обряди, норми поведінки, погляди, смаки, що історично сформувалися та передаються з покоління в покоління [3, с.344]. Традиція – це сталий порядок, неписаний закон в поведінці та побуті, звичаї. Традиції охоплюють усю сукупність матеріальних і духовних культурних цінностей і виражаються в елементах соціально-культурного надбання, що зберігається в суспільстві або в окремих соціальних групах протягом певного часу. Роль традицій неоднакова в різних сферах соціального життя і може позитивно або негативно впливати на них.

Традиція – свідомо обраний письменником досвід попередників або вплив культури, який усвідомлюється незалежно від волі авторів, що позначається на наслідуванні норм мови, жанрових форм, художніх прийомів. Конкретний читач тексту, що має, подібно до біографічного автора, своє обличчя, і одночасно читач, “конгеніальний” автору, здатний зрозуміти текст і зробити його у своєму сприйнятті художнім твором.

Найважливішою формою існування літературної традиції, з одного боку, є її акумуляція, тобто збереження і передача знань і творчих навичок літератури минулого і сьогодення. Але, треба зауважити, що, з іншого боку, література у процесі еволюції, запозичуючи усе найцінніше і значуще з досвіду попередніх літератур, щось переосмислюючи, заперечуючи, надає трансформованим поняттям нового смислу та нового образу. Кожна нова літературна епоха в художню культуру свого часу може привносити щось нове, не характерне для минулого, що дає можливість говорити про літературне новаторство. Матеріальний і духовний світ, що постійно змінюється, вимагає від письменників нових способів для оформлення естетичного пізнання оточуючої соціальної дійсності, але в еволюції художньої думки закріплюються тільки ті твори художньої літератури, які представляють найкращі зразки літературної творчості.

Елементи системи “література” і елементи, що представляють середовище, яке її оточує, – виступають як система. В системі “автор” Б.О. Корман виокремлює наявність двох елементів: біографічного автора і автора – суб'єкта свідомості, вираженням якого є “весь твір письменника” [5, с.4]. Тут наявні ідеальний і матеріальний аспекти, при цьому головним виступає ідеальний. Саме на його рівні відбувається діалог свідомості автора і читача, в результаті чого здійснюється перетворення матеріального тексту в духовну цінність – в художній твір.

Входження в простір культури соціуму може здійснюватися через текст, читання його образів, символів, діалог з автором, входження в його світ і усвідомлення його цінностей. В ході соціальної комунікації відбувається процес переходу від мовної комунікації до Я-екзистенції, коли особистість сама стає творцем, набуває нових якісних оцінок.

Художню літературу і реальність пов'язує метод, що виступає естетико-

художнім “механізмом”. В ньому можна виокремити наступні структурні принципи:

- 1) Принцип творчого перетворення дійсності в художню реальність.
- 2) Принцип естетичної оцінки дійсності в світлі естетичного ідеалу.
- 3) Принцип художнього узагальнення – “переводу” загального в індивідуальне.

Кожний із структурних принципів методу – це свого роду канал зв’язку, де на “вході” – несеміотизована дійсність, а на “виході” – художня реальність. На основі цих принципів формуються художні міфологеми – класицистичний, романтичний, реалістичний, символістський та інші міфи про людину та світ. Цей фундаментальний закон, що визначає естетичне відношення мистецтва до дійсності, Н. Лейдерман називає художньою стратегією або творчим методом [6].

Диалогічна природа тексту сьогодні загальноновизнана. Реальність тексту – це реальність очікування художнім текстом свого читача. Цей підхід одержав в науці назву психолого-естетичного, маючи на увазі переломлення законів психології сприймання у сфері естетичного об’єкта. Визнаючи, що художній текст відзначається внутрішнім читацьким потенціалом, “енергією” впливу на читача, різні глибини цієї властивості умовно визначаються науковцями як увага, співучасть і відкриття.

Перша ступінь художнього тексту пов’язана із прагненням автора “ввести” уявного читача в художній твір, вписати текст, що належить автору, в природну течію іншого життя, життя читача. Зона уваги в тексті викликає, за переконанням психологів, тимчасову або ситуативну зацікавленість, яка згасає із його завершенням. Торкаючись проблеми уваги, свого часу А.Моль в “Социодинамике культуры” зазначав, що читаючи будь-який текст, ми завжди виокремлюємо у ньому декілька точок опори, закон розповсюдження яких ще не встановлено. [9]. В.О. Ільганаєва зазначає, що гіпертекстові системи стали матеріалізацією моделей синергетичного типу, який відповідає новому пізнавальному рівню [2, с. 9].

Адекватним інструментом сприйняття реальності, нових відносин з реальністю в постмодерністську епоху виявився гіпертекст, а інформаційне середовище – новим середовищем його застосування і перебування. В основі поняття інформаційного суспільства лежить можливість одночасного вибору декількох варіантів кодування, сприймання та творчої переробки інформації. З цим і пов’язане виникнення такого поняття як “гіпертекст” – певна нелінійна послідовність фрагментів тексту, що перебувають на різних рівнях і поєднаних гіперпосиланнями. Головна характеристика риса гіпертексту – це відсутність безперервності – стрибок, тобто непередбачене переміщення позиції користувача в тексті.

Гіпертекст – явище характерне для інформаційної мережі, яке представляє інформацію як зв’язну мережу гнізд, в яких читачі вільно прокладають шлях нелінійним способом. Він припускає множинність авторів, розмивання функцій автора і читача, розширення роботи з нечіткими межами і множинність шляхів читання.

Дійсно, постмодерністи говорять про смерть автора, про нескінченність тексту і варіативність його інтерпретацій, що характерно для Інтернету. Якщо в класичному тексті сюжет заданий раз і назавжди самим автором і саме автор

визначає хід розвитку подій, то в гіпертексті можна розвивати зовсім іншу сюжетну лінію або навіть декілька таких сюжетних ліній.

В умовах Інтернету гіпертекст втручається в книгу двома способами. По-перше, він здатен змінити внутрішню структуру тексту, представити його як у Х.Борхеса “садом розгалужених стежок”, у вигляді фрагментів, що складно перетинаються один з одним. По-друге, він поєднує текст з іншими, зовнішніми по відношенню до нього текстами.

В гіпертекстовому середовищі ми взагалі маємо справу не тільки із самим текстом, але і з усією сукупністю альтернативних текстів, що задаються комбінаторикою окремих його фрагментів.

Висновки. Смыслотворча форма залишає текст і задається конфігурацією гіперзв’язків. Смысл тексту, що потрапляє в мережу гіперзв’язків, з іманентної тексту сутності стає функцією розподілення текстів. Але тільки за наявності автора і читача, традиції і її співвіднесеності з реальністю, самою головною і складною системою стає художній твір.

Таким чином, літературна традиція та екстра-літературна реальність, які виступають комунікаційним середовищем існування творів художньої літератури, становлять перспективну соціокомунікаційну проблему й потребують **подальшого** дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гинзбург Л.Я. Литература в поисках реальности / Гинзбург Л.Я. – Л.: Сов. писатель, 1987. – 399 с.
2. Ильганаева В.А. Гармонизация культурной среды в условиях информационного общества / В.А. Ильганаева. – Х.: ХДАК, 1999. – 36 с.
3. Ильганаева В.А. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность): словарь – справочник. – К.: КП «Городская типография», 2009. – 392 с.
4. Керимов Т.Х. Интертекстуальность / Т.Х. Керимов // Современный философский словарь. – М.; Бишкек; Екатеринбург: Одиссей, 1996. – С. 374.
5. Корман Б.О. Литературные термины по проблеме автора / Б.О. Корман. – Ижевск: ИГПИ, 1982. – 180 с.
6. Лейдерман Н. Постреализм: теоретический очерк / Н. Лейдерман / Урал. отд-ние Рос. Акад. Образования. – Екатеринбург: Ин-т филол. исслед. и образоват. стратегий «Словесник», 2005. – 249 с.
7. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Юрий Михайлович Лотман. – М.: Наука, 1970. – 271 с.
8. Маркарян Э.С. Теория культуры и современная наука: логико-методологический анализ / Э.С. Маркарян. – М.: Мысль, 1983. – 296 с.
9. Моль А. Социодинамика культуры / А. Моль / Пер. с фр. – М.: Прогресс, 1973. – 407 с.
10. Руднев В.П. Словарь культуры XX века / В.П. Руднев. – М.: Аграф, 1999. – 384 с.
11. Сидоров Е.В. Системное определение текста и некоторые проблемы коммуникативной лингвистики / Е.В. Сидоров // Вопросы системной организации речи. – М., 1987. – С. 38 – 39.